

дуже переконливими. Але найбільш важливим мені особисто видається те, що навіть серед прихильників ексклюзивізму, тобто релігійної винятковості, дедалі голосніше лунають вимоги розрізняти чужі вірування і носіїв цих вірувань. Адже навіть тоді, коли людина, припустимо, помиляється у своїй вірі, вона все одно є творінням Господнім. І Господь ніколи не санкціонує насильство проти свого Творіння.

Звернімося до підходу, що його демонструють два видатних релігійні лідери сучасності – папа Іван Павло II та Далай Лама, які визнали несумісність основ віри кожного з них і те, що спроби зруйнувати бар'єри між ними можуть призвести до руйнації глибинних засад як католицизму, так і буддизму. Але ця констатація не заважає обом лідерам співробітничати в проектах, які мають планетарне значення і наполягати на безальтернативності релігійної толерантності для сучасного світу. Адже релігія більшості в одному його куточку обов'язково виявляється меншиною в іншому. А *справжнє* переконання людини спонукає її з повагою ставитися до *справжнього* переконання іншого.

С. Здіорук*

КОНФЛІКТИ ЯК СПОСІБ РОЗВ'ЯЗАННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ У СУСПІЛЬНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИНАХ

Після падіння Берлінської стіни, а особливо після відносно мирного розпаду комуністичної мегаімперії Європа зітхнула з полегшенням, надіючись, що епоха глобального протистояння для неї скінчилася. Але, на диво, світ не став безпечнішим. Замість ідеологічного поділу щораз виразніше проявляються розмежування сучасних суспільств за економічними (класична проблема “Північ-Південь”), етнічними та конфесійними ознаками. Автор, досліджуючи дану проблематику, поділяє висновки провідних вчених, що саме етноконфесійні проблеми вважаються серед основних викликів людству у XXI столітті. І справа тут не тільки у “зіткненні цивілізацій” (за С.Хантінгтоном), бо ж лінія розламу пролягає набагато глибше. Тут можна навести багато прикладів того, як міжконфесійні конфлікти набувають яскраво вираженого етнічного забарвлення.

Вже сьогодні можна прогнозувати підвищення етноконфесійної конфліктогенності в країнах Західної Європи протягом найближчих десятиріч внаслідок динамічних змін в етнічній та конфесійній карті регіону, масового притоку мігрантів з країн Азії та Африки. «Ультраправий ренесанс» останніх років є тому свідченням. Ультраправі стають все більш бажаними партіями в парламентах Європи.

Проте було би помилковим вважати конфлікти виключно наслідком дії ворожих та дестабілізуючих сил. Саме демократичне суспільство, побудоване на засадах ринкової економіки, є конфліктогенним за своєю природою. Але на відміну від тоталітарних систем, де суспільно-політичні конфлікти мають латентний, прихований характер, в демократичних суспільствах відбувається рівноправна конкуренція ідей та інтересів різних суб'єктів суспільного життя. За наявності легітимних механізмів розв'язання постійно виникаючих конфліктів, досягненням узгодження різних, навіть протилежних інтересів та домагань, існуючому культурному та історичному досвіду з налагодження суспільного діалогу можна судити про ступінь розвиненості демократичних засад в даному суспільстві. «Конфлікт – це завжди усвідомлена поведінка особистості або складного соціального суб'єкта, котрий ставить перед собою певні цілі й для їхнього досягнення виробляє лінію поведінки, політичну або якусь іншу стратегію, які він (суб'єкт) вважає оптимальними, найбільш виграшними або навіть єдино для нього

* Завідувач відділом гуманітарної політики Національного Інституту стратегічних досліджень, к.філос.н.

можливими».¹

Для перетворення існуючих у суспільстві протиріч (тобто відмінностей між сутнісними характеристиками та орієнтаціями різних соціальних, релігійних, етнічних та інших груп на конфлікт), необхідна ще поява певного суб'єкта (особи, організації), який у власних інтересах використає існуючі або створить нові суперечності, чим обумовить виникнення конфлікту. Дії суб'єктів бувають зумовлені як матеріальними (до яких відноситься боротьба за розподіл владних, фінансових та матеріальних ресурсів), так духовно-ідеологічними чинниками. Якщо конфлікти, які виникли внаслідок боротьби за розподіл чи контроль над матеріальними і фінансовими ресурсами, відносно кваліфіковано розв'язуються шляхом завчасної мобілізації зацікавлених сторін, то *ціннісно-ідеологічні конфлікти дуже важко нейтралізувати за допомогою переговорного процесу*. Саме до таких відносяться релігійні та етнічні конфлікти, які з часом перетворюються на «конфлікти низької інтенсивності» та набувають геополітичного характеру.

Певний набір причин протиріч, які реалізуються в формі відкритої конфронтації відноситься до потенціалу конфліктності. Поняття потенціалу конфліктності включає в себе політичні, економічні, історичні, етнокультурні, релігійні, соціопсихологічні, етнодемографічні та інші причини.

Соціально-економічні причини конфліктів пов'язані, насамперед, із нерівномірністю економічного розвитку територій, доступом до джерел енергії, сировини, ринків збуту, а відтак – рівнем життя в регіонах.

Причини історичного плану впливають із самооцінки етносом свого місця і ролі у світовому порядку. Вони обумовлюються феноменом історичної пам'яті, яка зберігає національні традиції, образи історичних ворогів, відображає колоніальне минуле, наявність чи відсутність досвіду власного державного будівництва тощо.

Етнокультурні, релігійні та соціально-психологічні причини, викликані, насамперед, почуттям національної гордості, або, навпаки, приниження, відсутністю національно-культурної автономії, обмеженнями чи неможливістю повної реалізації політичних, економічних та гуманітарних прав людей за расовими, національними, етноконфесійними ознаками.

Причини етнодемографічного характеру пов'язані в основному з порушеннями співвідношень чисельного та якісного складу етносів, які склалися. Така ситуація породжується різними темпами народжуваності, асиміляцією, неконтрольованою міграцією, витісненням осіб некорінного народу.

До особливостей прояву етноконфесійних конфліктів відносяться:

1. Надзвичайно швидке зародження відкритої форми конфлікту та перехід його у «батальну» фазу.

2. Конфлікти ці вирізняються швидкою ескалацією, ведуть до необмеженого використання сил і засобів при тотальній мобілізації всіх можливостей та ресурсів. Рішучість поставлених цілей обумовлює граничну жорстокість ведення бойових дій, використання заборонених в практиці ведення війн засобів, включаючи й геноцид, проведення етнічних чисток, застосування методів “спаленої землі”, захоплення заручників, масові пограбування, жорстоке поводження з полоненими.

3. Досягнення поставлених цілей ворогуючими сторонами цих конфліктів та урегулювання проблеми виключно військовими засобами принципово неможливе.

4. До цих конфліктів активно залучається етнічна діаспора або одновірці, громадська світова думка. В такий спосіб, відбувається інтернаціоналізація конфлікту, його ескалація назовні.

6. Для всіх видів цих конфліктів, при їх неповторності, практично є одне спільне – це

¹ Косолапов Н. Конфликты постсоветского пространства: проблемы дефиниции и типологии // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – №12. – С. 35.

їх руйнівність та здатність закарбовуватись в історичній пам'яті народів, які брали в них участь¹.

Характерною рисою етноконфесійних конфліктів є те, що, виникнувши одного разу, вони ніколи не зникають. Ці конфлікти не мають практичного розв'язання, яке задовольнило б усі зацікавлені сторони. Проблема, очевидно, полягає в тому, що етнічно-релігійні особливості впливають на всі сфери діяльності людства – культуру, політику, економіку тощо. Але насамперед вони зачіпають його духовно-релігійний внутрішній світ.

Загальною проблемою для більшості пострадянських країн залишається панування рудиментів тоталітарної свідомості, яка не сприяє налагодженню нормального суспільного діалогу. Так, перебування під владою Російської імперії, потім у складі Радянського Союзу аж ніяк не сприяло розвитку культури діалогу у міжетнічних та міжконфесійних відносинах. В імперії офіційно визнавалась єдина державна релігія – православ'я, існували жорсткі національно-конфесійні обмеження. Достатньо навести тільки один приклад – до 1720 р. у Російській імперії існувала офіційна заборона на шлюби православних з неправославними (віруючими інших християнських конфесій). Пізніше вони могли укладатися з дозволу місцевого архієрея за умови, що діти, народжені у конфесійно змішаній сім'ї, будуть виховуватися в дусі православ'я. Шлюби православних з представниками нехристиянських релігій (мусульманами, іудеями та ін.) були заборонені практично протягом всього часу існування імперії. За часів радянської влади, в умовах пригнічення релігійного та національного життя, також не існувало умов для розвитку повноцінних релігійно-конфесійних взаємовідносин.

Безпосередньо етноконфесійна нерівність та ворожнеча відбиваються у свідомості представників різних релігій у вигляді ідеї конфесійної нетерпимості. Нетерпимість «характеризує певний вектор у суспільних, політичних, міжцерковних відносинах, коли одне «ми» чи «я» прагне принизити, «ліквідувати», поставити «в рамки меншовартості» ідеї, повчання, світоглядні орієнтації інших «ми» і «я» на догоду своїм переконанням, уявленням, догмам, розглядаючи це як принцип їх захисту, підтвердження абсолютної істинності».²

Стан та рівень конфліктогенності у міжконфесійних відносинах у поліетнічних суспільствах значною мірою залежить від етнічної стратографії даного суспільства: ми маємо справу з кількома рівновеликими етносами або домінуючим етносом і національними меншинами та рівнем розвитку етнічного антагонізму між цими етносами. Тому саме витoki нетерпимого ставлення до іновірців треба шукати у відносинах між племенами ще у прадавні часи, коли процес формування релігійних переконань тільки починався.

Суперечливі відносини поміж окремими людськими спільнотами не могли не знаходити свого відображення у релігійних віруваннях. У той час ворогували між собою не лише племена, але, й у їхній уяві, боги, яким вони поклонялися. Нетерпимість на релігійному ґрунті, спричинена етнічною конфронтацією, згодом знайшла своє закріплення у священних книгах різних конфесій – ксенофобські постулати можна знайти як у християнській Біблії, так і Корані мусульман чи Торі юдеїв. Інша справа – наскільки критично оцінюються ці постулати у масовій свідомості сьогодні. У ті епохи, коли складалися ці книги, такі приписи виконували певну «оборонну» функцію стосовно народів, які знаходились ще в пошуках власної ідентифікації. Саме тому провідні християнські Церкви сьогодні віддають перевагу іншим положенням священних текстів – як сказано в Євангелії: «Немає вже іудея, ні еліна, ні язичника, нема раба, ні вільного,

¹ Див.: Григорьянц В. Зона противостояния. (К вопросу об этно-конфессиональной конфликтности на постсоветском пространстве) // Этнический мир.– 2002.– №11.– www.assamblea.kg_em11-1_6.htm

² Бабій М. Толерантність: теоретичні і практичні засади // Українське релігієзнавство. – № 4. – С. 13.

немає чоловічої статі, ні жіночої, бо всі ви – одно в Христі Ісусі» (Гал. 3: 28). При цьому необхідно мати на увазі, що «нетерпиме ставлення прихильників одних релігій до інших є наслідком суперечливих відносин між народами, які їх сповідують, а не навпаки, як інколи здається на перший погляд. Релігійна свідомість сама по собі не продукує ворожнечі між людьми різної етнічної належності, а лише відображає її. Відтак на істинність та зверхність претендують переважно релігії тих етнічних утворень, які займають домінуюче, панівне становище щодо інших».¹ На рівень конфліктогенності окремих конфесій значно впливає культурно-історичний тип того чи іншого віросповідання. У даному випадку це проявляється у тому, що воно ставить на чолі релігійного життя: конфесійну ідентичність та цілісність, які виступають атрибутами національно-державної або культурно-національної приналежності чи вільний релігійний вибір окремої людини. До першої групи можна віднести православ'я, католицизм, буддизм, іслам, які традиційно пов'язані з певним національно-культурним середовищем і всі, хто існує в цьому середовищі, розглядаються як реальні чи потенційні свої у вірі. Протестантизм, новітні релігійні рухи та культу (НРР), як правило, не обмежують себе окремим національно-культурним середовищем та вирізняються винятковим універсалізмом. Звідси й звинувачення з боку представників традиційних релігій своїх опонентів у прозелітизмі та посяганні на здобутки національної культури.

Таким чином, конфесійна різноманітність може негативно впливати на процес консолідації поліетнічного суспільства та його політичну стабільність. Однак, так само очевидним є й те, що це стає можливим, коли та або інша конфесійна приналежність, той або інший релігійний вибір людей оцінюється як ознака їх політичної лояльності або нелояльності, патріотизму або антипатріотизму. Розвиток духовного життя і культури будь-якого народу можливий тільки за умов постійного й вільного взаємозбагачення духовними здобутками з іншими народами, постійного притоку «свіжої крові». Гарантією недопущення відкритих конфліктів у суспільстві повинні бути не лише заборони, а й висока внутрішня культура народу, глибоке і усвідомлене засвоєння справжніх духовних цінностей, у тому числі тих, що несе релігія.

Поряд із прагненням об'єднати зусилля для сприяння примиренню і консолідації суспільства у представників традиційних релігій є для цього серйозне підґрунтя, що знаходиться в сфері їх власних інституційних інтересів. Всі вони стурбовані збереженням традиційного впливу своїх релігій як гарантії національно-культурної ідентичності народів, що їх сповідують. Всі вони, більшою або меншою мірою, зазнають тиску неорелігійних місіонерів і проповідників нових культів. Всім їм, так чи інакше, властива орієнтація на владу, прагнення розраховувати на її підтримку для розв'язання своїх проблем.

Релігійне відновлення в посттоталітарних країнах відбувається на тлі розпаду більшості суспільних ідентичностей радянського періоду, втрати культурно-історичної ідентифікації. Досі продовжується складний та тривалий процес трансформації суспільної свідомості, пов'язаний із пошуками нової колективної ідентичності, тому гостро постає питання про співвідношення релігійного та етнічного в нових спільнотах. Сьогодні Східна Європа проходить той шлях, який Західна пройшла у XV-XVII століттях. Тоді, у ході багаторічних релігійних війн, Реформації і Контрреформації, переміг принцип «чия влада – того й віра»: нація отримала пріоритет перед релігією.

Інший приклад, який засвідчує необхідність дуже обережного ставлення до подібних проблем – це урок розділу Індії 1946-1947 років. Саме в цьому випадку британський уряд та індійська адміністрація під впливом пакистанського лідера М.Джінни, погодились вважати Пакистан нацією і повністю проігнорували той факт, що

¹ Шуба О.В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз.– К.: Криниця, 1999. – С. 49-50.

розділ Індії відбувався за чисто релігійною, а не етнічною ознакою. Важливо зазначити, що релігійна єдність ніяк не перешкодила подальшому відділенню Бангладеш від Пакистану (так само як і невдачі планів об'єднання Єгипту і Сирії). Зараз в Індії індуїзм сповідує більше 80% населення країни, однак в деяких штатах більшість складають прихильники інших релігій. Так, в штаті Пенджаб більшість населення є сикхами, більше половини жителів штату Нагаленд сповідують християнство, а біля двох третин населення штату Джамму і Кашмір складають мусульмани. Тому Пакистан не перестає висувати територіальні претензії до Індії, бажаючи приєднати до себе штати, населення яких сповідує іслам. У цих штатах функціонує ряд сепаратистських політичних ісламських організацій, чия діяльність спрямована на створення незалежної держави (наприклад, «Фронт звільнення Джамму і Кашміра»).

Окремого розгляду потребують етноконфесійні витоки розпаду Югославії і ролі в цьому етноконфесійного чинника. Так, католицька віра стала основою для формування хорватської спільноти, в яку поступово вливалось католицьке населення Боснії, Герцеговини, Словенії, Воеводини, Далмації. Нинішній югославський «сценарій конфліктів» являє собою процес певною мірою стихійного розпаду федеративної держави з подальшим формуванням на її місці національних держав, що мають чітко виражені риси етнократії (тяжіння до етнічно «чистої території», придушення сепаратизму національних меншин, встановлення етнічно «чистої влади», створення політичних партій за етнічним принципом) і територіальні претензії один до одного.

Взагалі історія людства бачила немало випадків, коли етнос і релігія ніби переливалися один в одне, або камуфлювалися одне під інше (залежно від вимог політичної або економічної кон'юнктури). Тут надзвичайно важливо мати на увазі, що етнос і релігія є поняттями, які відображають динаміку реальних історичних процесів, а не є константними позаісторичними категоріями.

Треба відзначити, що світові релігії, з одного боку, наполягають на універсалізмі свого власного вчення, ритуалів та моралі, але, з іншого, почасти досить терпимо ставляться до місцевих вірувань, великого розмаїття локальних особливостей. Скажімо, католицька Церква в Польщі дещо відрізняється від іспанської. Відмінності можуть також спостерігатися на прикладі різних регіонів однієї країни. І в такій ситуації терпимість католицької релігії до місцевих проявів різних спільнот дозволяє виявити їхню спорідненість. Аналогічну роль відіграють православ'я в Росії, англіканство – у Великобританії, пресвітеріанство – в Шотландії.

На думку деяких західних дослідників, їхні ритуали виражають «приналежність без віри» («a belonging without believing»), тобто скоріше національну, ніж релігійну принадлежність. На відміну від таких думок, вітчизняні дослідники наполягають на нерозривності понять «релігійного» та «національного»: «Національна самосвідомість, уособлена в помісній Церкві кожного народу, долає винятковість рамок місцевого й допомагає глибше усвідомити поняття цілісності людського роду. Таким чином, Церква включає в себе націю в конкретному вияві. А нація через своє церковне втілення повніше усвідомлює свою внутрішню окремішність і самостійність як таку, що підноситься до рівня єдності у Христі всього роду людського».¹

Окрім етнічних протиріч, значне поле напруги створюють також суто міжконфесійні стосунки. Конфлікти на релігійному ґрунті можуть виникати навіть у моноетнічних суспільствах то й серед прихильників одного віровчення. Етнічні та міжконфесійні конфлікти взаємопроникають і переростають з одного в інший. Вибухи релігійної нетерпимості та радикалізація настроїв проходять часто на фоні нашарування етнополітичних протиріч. Релігія часто виступає як компонент націоналізму, є одним із джерел конфлікту. Вона підтримує і освячує національне визволення.

¹ Забуга Микола, протоієрей. Православ'я, нація і націоналізм // Релігія і суспільство в Україні: фактори змін. – К., 1998. – С. 104-105.

В процесі конфлікту релігія трансформується в політичні концепції, може виступати знаряддям політичної мобілізації. Поряд з тим, що релігія є однією з рушійних сил етноконфесійних конфліктів, історії відомі випадки, коли релігійні рухи базувалися винятково на ненасильницьких діях (Ганді – в Індії, Мартін Лютер Кінг – в Америці). Релігія, будучи потужним генератором в етноконфесійному конфлікті, є також і фактором, який до певної міри, обмежує його руйнівні наслідки. Значною мірою цьому сприяє миротворча діяльність предстоятелів більшості церков.

Так, у червні 1997 р. релігійні лідери Боснії і Герцеговини – голова мусульманської ради Мустафа Черч, сербський митрополит Ніколай Даброзанський від імені Патріарха Белградського Павла, католицький архієпископ Вінко Пулич та президент єврейської громади Якоб Фінчі – підписали «Заяву про спільну моральну відповідальність», основною ідеєю якої було звернення до населення та політиків країни, всіх етнічних груп із закликом до взаємної поваги, співпраці та вільного громадянського життя. Для практичної підтримки положень Заяви було створено загальну Релігійну Раду. Неодноразові спроби припинити вірмено-азербайджанський конфлікт здійснювало керівництво Вірменської апостольської церкви та Духовного управління мусульман Азербайджану. Ще у 1990 р. завдяки миротворчій діяльності релігійних організацій вдалось припинити етнічну конфронтацію в Ошській області Киргизії.

Особливістю етноконфесійних конфліктів є також те, що вони можуть виникати в економічно розвинутих країнах (регіонах). Провідниками їх можуть виступають представники із благополучних соціальних груп. Крім країн Азії та Африки, пострадянського ареалу, міжетнічні та міжконфесійні конфлікти мають тенденцію до поширення й у відносно стабільних регіонах, зокрема таких, як Франція (Корсика), Бельгія (валони), Іспанія (баски), Канада (Квебек), не говорячи вже про Північну Ірландію. Навіть у США зростає напруженість між білим на чорношкірим населенням на конфесійному ґрунті.

Саме іслам у Сполучених Штатах Америки є на сьогодні найбільш динамічною релігією, яка набирає послідовників швидше, ніж багато інших конфесій. Якщо у 1990 р. в країні нараховувалось 2 млн. мусульман, то у 1995 – 5,5 млн., а в 1996 р. – вже понад 6 млн., причому 50% віруючих складають саме афроамериканці. Саме серед них особливо інтенсивно відбувається процес відходу від християнства та прийняття ісламу. Як зазначають деякі аналітики, цей перехід має не стільки релігійний, скільки суто політичний характер, передусім, як протест «бідних негрів» проти «багатих євреїв». В ідеологічному плані «чорні мусульмани» США вирізняються запеклим антисемітизмом, відстоюванням негритянської самобутності, неприязню до білих та «їхніх» демократичних інститутів.¹ В полі зору світової спільноти постійно знаходиться палестино-ізраїльський конфлікт. Але при цьому чомусь менше звертають увагу на положення арабів, що є громадянами Ізраїлю. А між тим вони складають біля мільйона осіб у державі, де загальна чисельність населення не перевищує 6 мільйонів, але позбавлені значної кількості соціальних, громадянських та культурних прав. Головна проблема Ізраїлю – це базова суперечність між етноконфесійним характером держави і офіційно прийнятою в ньому моделлю західної демократії. Ізраїль створювався як єврейська держава і як держава для всіх євреїв. Вже сама наявність етнічної меншини в де-юре моноетнічній державі створює додаткове джерело напруженості та конфліктності.

Досвід показує, що суб'єкти конфліктів використовують в першу чергу слабкість державної влади, а самі конфлікти виникають там, де створюється її вакуум. Сьогоднішня ескалація палестино-ізраїльського конфлікту пояснюється не в останню чергу неспроможністю палестинської адміністрації виконувати свої владно-розпорядчі

¹ Див.: Ткач С. Про загрозу міжнародного релігійного тероризму // Людина і світ. – 2001. – №11-12. – С. 17.

функції, а поширення впливу ісламських угруповань – тією обставиною, що саме ісламісти приділяють постійну увагу соціальним питанням, взаємодопомозі, використовуючи в своїх інтересах неефективність управління з боку місцевої палестинської влади.

Як вище вже згадувалось, релігійні чинники можуть виступати зняряддям політичної мобілізації. У даному контексті здатність релігії мобілізувати людей на політичну дію робить її потенційно конфліктогенним чинником. Момент ірраціональності, що вноситься при цьому в політичний процес набуває домінуючого характеру. «Піднесення» суб'єктів політичного процесу над чинними законами, апелювання до понять «священного» переносить їх в іншу площину, що здатне викликати абсолютну втрату точок порозуміння для конфлікуючих сторін. У цій ситуації небезпека політичної заангажованості релігії набуває очевидного характеру. Тобто, безпосереднє поєднання релігії і політики неминуче сприяє збереженню конфліктності у власне міжконфесійних та міжетнічних відносинах.

Так, після падіння тоталітаризму та здобуття Україною незалежності, відновлення релігією свого природного місця у суспільстві відбувалося за допомогою відповідно ідеологічно ангажованих партій і громадських організацій, що прагнули скористатися ситуацією для нав'язування віруючим співвітчизникам власних орієнтацій. Це значною мірою спричиняло підвищену конфліктогенність у міжконфесійних, міжцерковних і державно-церковних стосунках, особливо у початковий період відновлення суверенітету Української Держави.¹ Практика прикриття політичних цілей релігійними гаслами знаходить своє відображення, наприклад, у ситуації в Чечні. Форсована ісламізація республіки, в першу чергу, покликана розв'язати ідеологічне завдання і затвердити ідею незалежності Чечні від Росії (розділ повинен проходити по лініях Росія світська – Чечня релігійна, Росія православна – Чечня мусульманська). По-друге, через проголошення ісламського характеру державності переслідується мета активно ввійти в зону багатосторонніх відносин в рамках мусульманського світу, що передбачає поширення на Чечню принципів «ісламської солідарності» з боку ісламських держав, їх міжнародних організацій, партій і суспільних рухів в окремих країнах. По-третє, іслам розглядається як мобілізаційна ідеологія для населення та як важливий чинник національної самосвідомості. При цьому, незважаючи на те, що в чеченському суспільстві досить сильні неісламські тенденції і навіть доісламські пережитки, розрахунок робиться на те, що вони будуть усвідомлюватися населенням як суто ісламські. Передбачається також, що юридичні, етичні, соціально-економічні, політичні та інші настанови ісламу дадуть реальну можливість розв'язати проблеми організації суспільного життя. І, нарешті, по-четверте, ісламізація в умовах Чечні покликана сприяти створенню своєрідних буферних зон для подальшого поширення ісламської моделі розвитку на суміжних територіях, спочатку на ідеологічному рівні, потім політико-організаційному, і на останньому етапі – державному, коли повинна бути створена «єдина ісламська держава на Північному Кавказі».

Етноконфесійні протистояння набувають своєї надзвичайно екстремістської форми у вигляді релігійного тероризму. Вперше поняття «релігійного тероризму» було виокремлено із загального терміну «тероризм» на міжнародній конференції з проблем боротьби з тероризмом «Європа-2000», що відбулася у Франції у січні 1998 р., як специфічну форму насильства над невинними людьми будь-якого віросповідання. Особливе занепокоєння викликає те, що ця категорія терористів, як правило, не має політичних цілей, не обтяжує себе відповідальністю за наслідки терористичних дій, не виявляє зацікавленості у проведенні переговорів із владою, на відміну від «традиційних» терористичних організацій не намагається проводити теракти задля здобуття якогось

¹ Див.: Богдан Йосип. Релігія і конфлікти в сучасній Україні // Релігія і суспільство в Україні: фактори змін. – К., 1998. – С. 77.

політичного визнання,¹ додамо, чи задоволення певних матеріальних потреб.

Релігія і нація – суспільні феномени, що перебувають у надто складних взаємовідносинах. Релігія, залежно від конкретно-історичних умов свого функціонування в суспільному організмі, може виступати в ролі важливого, а часом і вирішального фактору етноутворення, етноінтеграції, а то й, навпаки, етнодезінтеграції. Як засвідчує історія, релігії (серед них і світові), незважаючи на міжнаціональний чи наднаціональний зміст багатьох із них, були підпорядковані етнічному процесові насамперед тому, що завжди могли виявлятися лише в національних формах, які відповідали духові нації, національній індивідуальності.

Для визначення конфліктогенного потенціалу міжконфесійних, міжцерковних та державно-церковних взаємовідносин у поліетнічному суспільстві необхідно враховувати конкретні політичні, економічні та культурно-історичні умови, в яких формувалось конкретна етноконфесійна спільнота. Як показує досвід, сучасні християнські церкви здебільшого уникають безпосереднього втручання в етнополітичні процеси. Церкви справляють здебільшого непрямий, опосередкований вплив на перебіг подій через позицію своїх послідовників, віддаючи перевагу винесенню моральних оцінок. Як це відзначають вітчизняні дослідники, релігії виконують у системі суспільно-політичних відносин певні загально-соціальні функції, до найважливіших з яких відносяться:

1. Комунікативна, завдяки якій встановлюються і підтримуються зв'язки між одновірцями у світі (насамперед це є арабські держави).

2. Інтегративно-дезінтегративна, яка підтримує конфесійну або етнічну спільноту, зміцнює підвалини державності. Водночас згуртування людей за ознакою віри в поліетнічному суспільстві може обернутися своїм сегрегаційним боком, коли виникне дезінтеграція суспільства, яке буде ділитися на громади прихильників різних релігій.

3. Регулятивна функція, що виявляється в регулюванні політичної поведінки груп та окремих членів суспільства за допомогою релігійних норм і приписів (наприклад, норми шариату).

Дуже важливою є орієнтаційна функція, що включає оцінку церквою поточних подій, спрямування та корекцію ціннісно-політичних уявлень своїх вірних у потрібному напрямку.²

Таким чином, релігійні чинники відіграють важливу роль у мобілізації та консолідації поліетнічного суспільства і водночас можуть виступати потужним конфліктогенним фактором. У традиційних суспільствах, які проходять етап модернізації (до них належить більшість пострадянських країн) конфесійна мобілізація інкорпорується в мобілізацію етнонаціональну та соціальну. При цьому відбувається неминуче поєднання політики (в загальному розумінні) та релігії, що, в свою чергу, веде до збереження конфліктності у власне міжетнічних та міжконфесійних відносинах.

Можна зробити висновок, що збереження конфліктогенності іманентно притаманне будь-якому поліконфесійному і поліетнічному суспільству. Насамперед, це пов'язано з динамічною зміною інтересів різних соціальних верств і груп, а відтак – їхньої етноконфесійної самоідентифікації. Певною мірою це стосується й українського народу. Тому найважливішим завданням політичної і державної влади в його Державі й нині залишається проблема вироблення методів і культури толерантного діалогу між Державою, Українською нацією та суб'єктами політики і різними конфесіями та церквами, напрацювання демократичних політико-правових форм і механізмів узгодження та розв'язання іманентно існуючих у суспільно-релігійних відносинах суперечностей.

¹ Див.: Ткач С. Назв. праця. – с.15.

² Див.: Курас І.Ф., Рибачук М.Ф., Кирюшко М.І., Фещенко П.І. Релігія і політика в сучасній Україні. – К.: ППЕД НАН України, 2000. – С. 34-36.